

Dariusz Bęben

Uniwersytet Śląski w Katowicach

 <https://orcid.org/0000-0001-9829-6222>

Wstęp

Masaryk i filozofia

Introduction: Masaryk and Philosophy

Abstract: The introduction to this special issue devoted to the philosophy of Tomáš Garrigue Masaryk attempts to re-read his intellectual legacy in the light of contemporary debates and recent events related to the publication of his notes. The issue presents a translation of an early text by Masaryk as well as works by his students and interpreters, highlighting various aspects of his thought – from concepts of art and aesthetics, through international reception, to questions of rationalism, democracy, and ethics. The articles by Vasil K. Škrach, Emanuel Rádl, and Josef Tvrđý reveal both the diversity of Masaryk’s inspirations and the development of his ideas within the broader context of European philosophy. An integral part of the introduction is also a subject bibliography devoted to Masaryk’s philosophy in Polish scholarship. Although not exhaustive, this compilation aims to indicate the main directions of existing research and to encourage further studies of his thought, including the undertaking of a broader research project on Masaryk’s place in the history of philosophy

Keywords: Masaryk, bibliography, reception, Rádl, Tvrđý, Škrach

Wydarzeniem, które w ostatnich miesiącach poruszyło czeską opinię publiczną, było otwarcie skrzynki z zapiskami Masaryka. Doszło do tego w Lánach, letniej rezydencji prezydenckiej, z udziałem obecnego prezydenta Czech, Petra Pavla. W zgodnej opinii spodziewano się, że będą tam przytoczone wypowiedzi Masaryka tuż sprzed śmierci (od 1935 roku krajem rządził jego uczeń – Edvard Beneš). Wewnątrz znajdowało się kilka stron,

napisanych ręcznie przez Jana Masaryka, syna prezydenta, późniejszego ministra spraw zagranicznych Czechosłowacji. Niestety, nie były to słowa podyktowane Janowi Masarykowi na łożu śmierci w 1937 roku, ale refleksje z lata 1934 roku, kiedy Masaryk ciężko zachorował, a jego otoczenie obawiało się, że nie wyzdrowieje.

Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) to bez wątpienia jeden z największych intelektualistów XX wieku. Dla Czechów być może najważniejszy – symbolizujący mądrość, odwagę i zaangażowanie narodu czeskiego. W powszechnej opinii znany jest jako polityk, pierwszy prezydent Czechosłowacji, który odegrał kluczową rolę w kształtowaniu niepodległego państwa. Jego dorobek filozoficzny jest już mniej znany. Zresztą nigdy nie był to filozof, który wytyczał nowe drogi w filozofii. Na pierwszy rzut oka można by nawet przypisać mu łatkę epigona myśli pozytywistycznej. Co więcej, często kwestionowano jego kompetencje filozoficzne, twierdząc, że Masaryk był przede wszystkim socjologiem, a dopiero w drugiej kolejności filozofem (i to raczej – jak powiedzielibyśmy zgodnie z dzisiejszą nomenklaturą – filozofem społecznym).

To rzecz jasna duża przesada. Trzeba bowiem zaznaczyć, że Tomáš Garrigue Masaryk był filozofem ukształtowanym na przełomie XIX i XX wieku – w epoce wielkich przemian, dynamicznego postępu, ale także głębokiego kryzysu politycznego i społecznego, którego kulminacją stała się I wojna światowa. Tym, co najważniejsze w jego myśli, jest ścisły związek między działalnością polityczną a refleksją filozoficzną i naukową. Budowa niepodległego państwa wynikała bezpośrednio z jego przekonań dotyczących społeczeństwa, religii i moralności. Filozofię Masaryka można więc rozumieć jako refleksję nad życiem człowieka i wspólnoty, która stanowi fundament jego działań politycznych. Jest to filozofia silnie zakorzeniona w praktyce¹.

Nie bez znaczenia pozostaje fakt, że jego myśl rozwijała się na stosunkowo ubogim gruncie czeskiej tradycji filozoficznej. W tym kontekście jego poglądy brzmiały szczególnie wyraziście, choć bywały również przedmiotem krytyki. Oceny te nie są jednak w pełni uzasadnione. Istnieje wiele świadectw potwierdzających, że jego wkład w filozofię był znacznie głębszy, niż się powszechnie przyjmuje². Choć Masaryk nie stworzył systemu filozoficznego i trudno jednoznacznie przypisać go do jednego nurtu, nie świadczy to o słabości jego myśli, lecz raczej o jej oryginalności i niezależności.

Charakterystyczny dla Masaryka „socjologiczny sposób myślenia” polegał na konsekwentnym odnoszeniu zagadnień filozoficznych, religijnych i artystycznych do problemów społecznych, historycznych i politycznych. Szczególną rolę w jego filozofii odgrywała religia – nie w ujęciu dogmatycznym,

¹ Por. M. Machovec: *Tomáš Garrigue Masaryk. Melantrich*, Praha 1968.

² Por. *On Masaryk: Texts in English and German*. Ed. J. Novák. Rodopi, Amsterdam 1988.

które odrzucał, lecz jako fundament etyczny, podkreślający odpowiedzialność człowieka jako istoty moralnej. Bliskie temu stanowisku wydaje się także wyznanie Jürgena Habermasa, który w jednym z wywiadów stwierdził, że za motywację uważa w pełni zasadną dążność do uczynienia świata odrobinę lepszym lub choćby tylko do wnoszenia wkładu w powstrzymywanie wciąż zagrażających nam regresów. Dlatego jest całkowicie rad z określenia „filozof i socjolog”³. Podobnie rozumiana filozofia pozwalała Masarykowi diagnozować współczesność, której nie oceniał optymistycznie. Znaczną część swojej refleksji kierował przeciwko głównym zagrożeniom modernizmu: sceptycyzmowi, scjentyzmowi, pesymizmowi oraz temu, co określał mianem „tytanizmu”. Jego myśl osadzona była w humanizmie i idei demokracji, a sam Masaryk jawi się jako intelektualista łączący rolę krytycznego myśliciela – niemal ikonoklasty – z rolą profesora i wychowawcy społeczeństwa.

W bieżącym numerze „Folia Philosophica” prezentujemy przekład wczesnej pracy Masaryka oraz cztery tłumaczenia artykułów jego uczniów. Artykuł Masaryka powstał na podstawie wykładu „Jak mamy studiować poetów: psychologicznie i logicznie”, który filozof wygłosił w 1884 roku dla członkiń Amerykańskiego Klubu Dam. Po opracowaniu przez autora został on ogłoszony w tygodniku „Lumir” (1884). W porównaniu z czasopiśmiennym przedrukiem publikację książkową (wydaną nakładem własnym, druk J. Otto, 1884) Czech rozszerzył o *Przedmowę o estetyce empirycznej*. Tekst Masaryka jest w pewnym sensie raczej nietypowy w jego dorobku, nie tylko dlatego, że zajmuje się w nim sztuką, lecz także dlatego, że ujmuje ją w dość charakterystyczny sposób. Dla niego sztuka, a dokładnie poezja, nie jest naśladowaniem przyrody ani czystym realizmem, lecz twórczym przetwarzaniem świata zgodnie z indywidualnym doświadczeniem artysty.

Tekst Vasil K. Škracha pokazuje, że Masaryk, choć w Niemczech oraz w krajach anglosaskich był uznawany przede wszystkim za filozofa i socjologa, we Francji funkcjonował głównie jako polityk. Istotnym powodem ograniczonego zainteresowania jego myślą był brak tłumaczeń. Nie oznacza to jednak, że nie utrzymywał on żywego kontaktu z francuską kulturą – czerpał inspiracje między innymi z Auguste’a Comte’a, a także z dorobku Blaise’a Pascala czy Émile’a Durkheima, widząc we Francji kolebkę nowoczesnej socjologii oraz ważne źródło refleksji nad demokracją, religią i życiem społecznym.

Emanuel Rádl pokazuje, że rozróżnienie między „Wschodem” a „Zachodem” w Europie Środkowej nie miało jedynie charakteru przestrzennego, lecz wiązało się przede wszystkim z odmiennymi wzorcami kulturowymi

³ J. Habermas: *Miało być trochę lepiej... Z Jürgenem Habermasem rozmawiają Stefan Müller-Doohm i Roman Yos*. Przeł. B. Baran. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2026.

i światopoglądowymi. W czeskim dziedzictwie widoczne były wpływy słowianofilstwa, akcentowanie intuicji ludu oraz romantyczne ujęcie dziejów. Na tym tle Masaryk wyróżniał się jako zwolennik racjonalizmu – inspirowany myślą Davida Hume’a, Immanuela Kanta, Auguste’a Comte’a i Johna Stuarta Milla podkreślał znaczenie krytycznego myślenia, nauki oraz socjologii jako podstawy nowoczesnego społeczeństwa.

W drugim ze swoich tekstów Rádl ukazuje, jak zmieniał się podejście Masaryka do filozofii Kanta – od krytyki do uznania jej znaczenia. Początkowo Masaryk, pod wpływem Franza Brentana i Auguste’a Comte’a, zarzucał Kantowi aprioryzm, metafizyczność i brak oparcia w doświadczeniu, wyżej ceniąc empiryzm Hume’a. Z czasem jednak dostrzegł wartość Kantowskiego krytycyzmu oraz jego wysiłek w obronie rozumu przed sceptycyzmem. W późniejszej twórczości uważał Kanta za jednego z kluczowych myślicieli nowoczesności, choć nie przyjął jego systemu bez zastrzeżeń.

Josef Tvrđý przedstawia myśl Masaryka jako ściśle związaną z rzeczywistością społeczną i codzienną praktyką, a nie oderwaną od życia teorię. W jego ujęciu racjonalne podejście łączy się z refleksją etyczną i religijną, a szczególne znaczenie zyskują takie wartości jak prawda, moralność oraz praca, które stanowią podstawę rozwoju jednostki i wspólnoty. Demokracja nie jest tu rozumiana wyłącznie jako ustrój polityczny, lecz przede wszystkim jako sposób życia oparty na wolności, równości i sprawiedliwości.

I kilka słów o autorach. A są to wybitni czescy filozofowie, największe postaci myśli intelektualnej, których los zetknął z niezwykle osobowością Masaryka.

Vasil K. Škrach (1891–1943) pracował jako osobisty sekretarz i archiwista Masaryka, a także jako redaktor i wydawca jego pism; w latach 1924–1931 pełnił również funkcję redaktora czasopisma „Masarykův sborník” oraz był związany z redakcją „Česká mysl”. W 1939 roku włączył się do ruchu oporu i utrzymywał kontakt z emigracją w Londynie. W czerwcu 1940 roku został aresztowany, w 1942 roku skazany na karę śmierci, a rok później stracony. Przez całe dwudziestolecie międzywojenne był członkiem Towarzystwa Filozoficznego, a w 1934 roku brał udział w organizacji VIII Światowego Kongresu Filozofów w Pradze. Škrach przeszedł drogę od pozytywizmu do masarykowskiego „realizmu”. W duchu Masaryka uważał, że filozofia powinna być nauczycielką praktycznego życia, a socjologia – jako jej część – powinna służyć poznaniu społeczeństwa i rozwiązywaniu problemów społecznych. Jego skromny dorobek ma dziś charakter archaiczny, a jego socjologia nie wytrzymała krytyki ze strony naukowej socjologii⁴.

⁴ Por. J.E. Karola: *Škrachova stopa v dějinách českého myšlení*. „Filosofický Časopis” 1992, r. 40, č. 3, s. 503–516.

Emanuel Rádl (1873–1942) był czeskim biologiem, filozofem i historykiem nauki, należącym do najważniejszych intelektualistów Czech pierwszej połowy XX wieku. Studiował nauki przyrodnicze na Uniwersytecie Karola w Pradze. Z czasem jednak jego zainteresowania przesunęły się w stronę filozofii, religii i problemów społecznych. Był krytykiem pozytywizmu i darwinizmu w ich uproszczonych formach, a jednocześnie zwolennikiem humanizmu, etyki oraz myśli Masaryka. W swoich pracach podejmował tematy nacjonalizmu, sprawiedliwości społecznej i odpowiedzialności moralnej, sprzeciwiając się rasizmowi i antysemityzmowi. Zmarł w 1942 roku w Pradze, w czasie okupacji niemieckiej⁵.

Josef Tvrđý (1877–1942) studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Karola w Pradze (1896–1901); Masaryk pozostał dla niego postacią, z którą „musi się zmierzyć każdy młody czeski filozof”. W 1927 roku objął stanowisko profesora filozofii systematycznej na Uniwersytecie Komeńskiego w Bratysławie, gdzie odegrał istotną rolę w kształceniu słowackiej inteligencji, równocześnie pracując naukowo i dydaktycznie także w Brnie. Jego działalność przerwało aresztowanie przez gestapo w 1941 roku i śmierć w obozie koncentracyjnym. Jako filozof należał do czołowych przedstawicieli międzywojennej kontynuacji i odnowy pozytywizmu w Czechach, dążąc do stworzenia „naukowej filozofii”, która łączyłaby dorobek nauk szczegółowych z refleksją nad kulturą, religią i doświadczeniem życiowym. Inspirował się realizmem Masaryka⁶.

Na koniec *Wstępu* chciałbym dołączyć bibliografię polskich tekstów dotyczących filozofii Masaryka, które podejmują refleksję nad jego ideami filozoficznymi. Nie jest ona kompletna, ale może posłużyć czytelnikom tego numeru jako inspiracja do podjęcia interesującego projektu „Masaryk i filozofia” – przedsięwzięcia, które niewątpliwie zasługuje na opracowanie w formie monografii naukowej.

⁵ Emanuel Rádl – vědec a filozof. Eds T. Hermann, A. Markoš. Oikoymenth, Praha 2004.

⁶ Por. J. Gabriel: *Filozofie Josefa Tvrdeho. K dějinám české filozofie mezi dvěma světovými válkami*. Univerzita J.E. Purkyně, Brno 1982. Na temat polskich śladów Josefa Tvrdeho: P. Mlynarčík: *Josef Tvrđý a filozofia polska*. „Studia z Filozofii i Polskiej” 2010, t. 5, s. 205–213.

Wybrana bibliografia polskich tekstów dotyczących filozofii Masaryka

- Ajdukiewicz K.: *Filozofia T.G. Masaryka*. „Ruch Słowiański” 1937, r. 2, nr 9, s. 172–173.
- Badura J.: *Filozofia Masaryka*. W: A.J. Kwietniowski: *T.G. Masaryk. Życie i dzieło*. Nakładem Księgarni Teofila Firuta, Frysztat 1926, s. 72–99.
- Bankowicz M.: *Koncepcja demokracji i niepolitycznej polityki Tomasza Garrigue’a Masaryka*. „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej” 2015, t. 23, s. 29–59.
- Bęben D.: *Człowiek w horyzoncie dziejów i autentyczności bycia. Studia z filozofii Jana Patočki*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016 (rozdz. *Masaryka myślenie o dziejach*, s. 120–130).
- Bęben D.: *Klasyfikacja nauk według Tomáša G. Masaryka*. „Filo-Sofija” 2015, r. 15, nr 4, s. 107–122.
- Čapek K.: *Rozmowy z Tomášem G. Masarykiem*. Przeł. L. Engelking. A. Czciбор-
-Piotrowski. Książkowe Klimaty, Wrocław 2014.
- Dickstein S.: *O najnowszych próbach klasyfikacji nauk*. „Ateneum” 1889, t. 1, s. 259–277.
- Furman M.: *Koncepcja etyki indukcyjnej T. G. Masaryka*. „Idea. Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych” 2017, t. 29, nr 1, s. 198–213.
- Głombik C.: *Szkice do portretu filozoficznego Tomáša G. Masaryka. O książce Lubomira Nového i kilku tekstach polskich*. W: Idem: *Impulsy i zbliżenia. Siedem szkiców z dziejów czesko-polskich kontaktów filozoficznych*. Śląsk, Katowice 1996, s. 169–196.
- Jedynak S.: *Etyka Tomasza G. Masaryka*. W: *Etyka XX wieku*. T. 1. Red. S. Jedynak, L. Gawor. UMCS, Lublin 1991, s. 159–178.
- Kozłowski M.W.: *T.G. Masaryk a mesyanizm polski*. Towarzystwo Polsko-Czechosłowackie, Poznań 1925.
- Kozłowski M.W.: *Współczesna myśl filozoficzna w Czechosłowacji*. „Kwartalnik Filozoficzny” 1926, t. 4, z. 4, s. 448–476.
- Kroński T.: Rec. Ferdinand Pelikan: *La Pensée de T.G. Masaryk*. „Przegląd Filozoficzny” 1938, r. 41, z. 4, s. 431–432.
- Kurnatowski J.: *Czeska idea narodowa na tle filozofii Masaryka*. „Kultura Słowiańska” 1925, r. 1, s. 106–118.
- Łuszczyński A.: *Wolność w myśleniu Tomasza G. Masaryka*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2019, vol. 66, nr 1, s. 269–281.
- Mahrburg A.: *Podział i układ nauk*. „Kraj” 1887, nr 41, s. 12–14; nr 42, s. 11–13.
- Patočka J.: *Masaryk a nasze dzisiejsze pytania*. Przeł. M. Furman. „Folia Philosophica” 2016, t. 36, s. 111–115.
- Pazder M.: *U podstaw projektu nowej religii T.G. Masaryka*. „Studia Śląskie” 2014, t. 75, s. 15–24.

- Pelikan F.: *Filozofia religii T.G. Masaryka*. „Przegląd Filozoficzny” 1928, r. 31, s. 121–122 (w dyskusji głos ks. P. Chojnackiego).
- Schuhmann K.: *Husserl i Masaryk*. Przeł. D. Bęben. „Folia Philosophica” 2011, t. 29, s. 41–65.
- Taboř S.: *Tomaš Garrigue Masaryk a herbartyzm*. „Kultura i Wychowanie” 2012, nr 1, s. 143–153.
- Tomsa B.: *Podstawy filozofii prawa T.G. Masaryka*. „Przegląd Filozoficzny” 1928, r. 31, s. 76–80.
- Zdziechowski M.: *Dążenia i ideały czeskie*. „Przegląd Polski” 1895/1896, r. 30, t. 117, s. 298–344.
- Zouhar J.: *Moralna transcendencja ludzkiego życia w świecie (Jan Patočka 1946)*. „Przegląd Filozoficzny” 2012, r. 21, nr 2, s. 509–513.
- Zouhar J.: *Tomáš G. Masaryk i Jan Patočka o kryzysie człowieka nowoczesnego*. „Sofia” 2009, nr 9, s. 103–108.
- Zumr J.: *Patočka i Masaryk*. Przeł. D. Bęben. „Folia Philosophica” 2013, t. 31, s. 49–58.

Bibliografia

- Emanuel Rádl – vědec a filozof. Eds. T. Hermann, A. Markoš. Oikoymenh, Praha 2004.
- Gabriel J.: *Filozofie Josefa Tvrdeho. K dějinám české filozofie mezi dvěma světovými válkami*. Univerzita J.E. Purkyně, Brno 1982.
- Habermas J.: *Miało być trochę lepiej... Z Jürgenem Habermasem rozmawiają Stefan Müller-Doohm i Roman Yos*. Przeł. B. Baran. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2026.
- Karola J.E.: *Škrachova stopa v dějinách českého myšlení*. „Filosofický Časopis” 1992, r. 40, č. 3, s. 503–516.
- Machovec M.: *Tomáš Garrigue Masaryk*. Melantrich, Praha 1968.
- Młynarčík, P.: *Josef Tvrďa a filozofia polska*. „Studia z Filozofii i Polskiej” 2010, t. 5, s. 205–213.
- On Masaryk: Texts in English and German*. Ed. J. Novák. Rodopi, Amsterdam 1988.

Dariusz Bęben – doktor habilitowany nauk humanistycznych, profesor Uczelni w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Zainteresowania badawcze: historia filozofii czeskiej i słowackiej, ruch fenomenologiczny, filozofia polska.